

GRIFFIN, Roger – LOH, Werner – UMLAND, Andrea (eds.):
Fascism Past and Present, West and East.
Ibidem Verlag, Stuttgart 2006, 509 s.

Recenzovaná publikace je edicí rozsáhlé mezinárodní diskuse téměř třiceti předních odborníků nad teoretickým vymezením fašismu a jeho různými koncepty. Původně byla publikována v německém časopise *Erwägen Wissen Ethik* (dále EWE),¹ jež je pozoruhodný svým výhradně diskusním formátem. Postup je takový, že v každém čísle uvede řešené téma hlavní článek, který je v kratších příspěvcích posléze komentován přízvanými odborníky. Autor úvodní stati má prostor pro odpověď a případnou reformulaci původní teze. Stejně tak i další diskutéři komentují reakci ve druhém kole. Záměr časopisu je jasný: korektní výměnou názorů obrousit hrany zbytečných sporů a dospět k široce akceptovatelné pozici.

V případě fašismu jde o úkol obzvláště obtížný. V mediálním i vědeckém diskursu nese slovo „fašismus“ nepřeberné množství významů, z nichž některé lze považovat přinejmenším za obskurní. Je spojováno s pravicovým i levicovým spektrem, dekadencí i modernou, enviromentalismem, genderovou politikou i islámem a obecně se používá jako synonymum pro represivní chování a autoritářské tendence. Jen zlomek autorů se přitom pokouší fašismus definovat či konceptuálně ukotvit. A i když zúžíme rádius našich úvah na badatele zabývající se meziválečným fašismem, zjistíme, že panuje značná diverzita v přístupech. Diskutovaná kniha je přesvědčivou dokumentací všech těchto problémů a zároveň vynikající sondou do současných trendů ve fašistických studiích.

Jako autora hlavního článku oslovil časopis EWE britského historika Rogera Griffina, v jistém ohledu nejvýznamnějšího současného teoretika fašismu. Byl to právě Griffin, kdo v devadesátých letech svými tezemi oživil teorii fašismu a proklamaci tzv. nového konsenzu (*new consensus*) vyvolal debatu, jež se neuklidnila dodnes. Proto je jeho přizvání velmi dobrou volbou a nutně z toho plyne i místy poněkud emotivní charakter diskuse. Výběr partnerů pro diskusi není o nic méně reprezentativní a lze mezi nimi najít veličiny kalibru Ernsta Nolteho, A. Jamese Gregora, Stanleyho G. Payna, Wolfganga Wippermanna i celou řadu dalších badatelů mladší generace, s jejichž jménem je stav dnešního výzkumu fašismu neodmyslitelně spjat.

Úvodní článek není vlastně nijak objevný a Griffin v něm rekapituluje vlastní pojetí fašismu. Jako metodologické východisko při jeho konceptualizaci využívá weberského ideálního typu. Nepostuluje tak univerzální platnost (re)konstruovaného minima pro všechna fašistická hnutí, ale snaží se najít jejich společného jmenovatele, aniž by nutně postihoval všechny charakteristiky, například odchylky způsobené specifickou zvláštností konkrétních fašistických hnutí. Griffin a spolu s ním i někteří další zdůrazňují, že ideálně typická konstrukce definice je užitečná především z analytických a heuristických důvodů.²

1 *Erwägen Wissen Ethik*, 2004, č. 3

2 Srovnej PAYNE, Stanley: *History of Fascism 1914–1945*. University of Wisconsin Press, Madison 1996, s. 4.

Zároveň adaptuje tezi britského politologa Michaela Freedena o hierarchické struktuře ideologické soustavy. V praxi to znamená, že každá ideologie je soustředěna kolem klíčového konceptu nebo prvku. Jádro ideologie je přítomné vždy, zatímco ostatní její součásti jen někdy, v závislosti na podmínkách, ve kterých se ideologie kultivuje.³

Jádrem fašistické ideologie, a tedy i fašistickým minimem, je podle Griffina *palingeneze*, mýtus znovuzrození, který je nejniternějším metanarativem fašismu.⁴ Mýtus chápe v sorelovském smyslu, jako mobilizující obraz. Řečeno s jeho novější prací *Modernism and Fascism*, podstatou byl psychologizující dějnotvorný pocit na rozhraní starého – dekadentního / budoucího – obrozeného. Fašismus podle Griffina není antirevoluční, ačkoli usiluje o zničení stávající progresivní moderny. Naopak je hluboce revoluční, protože jeho utopickým cílem je ustavení moderny kvalitativně nové, spjaté nikoli s nastolením nového ekonomického či sociálního řádu, ale s nespécifikovanou představou očistění a obrození organické komunity.⁵

Přesunutí těžiště k ideologii, respektive k jejímu jádru, má závažné implikace, z nichž nejočividnější je fakt, že fašismus není podle Griffina definovaný politickým stylem (násilí, paramilitarismus) ani organizací (vůdcovský princip). To jsou znaky, které jsou sekundární a v jeho pojetí ustupují do pozadí.

Důsledkem je i možnost aplikace konceptu fašismu na nacistický režim, který bývá v literatuře často chápán jako svébytný fenomén. Griffin mu sice ponechává singularitu pomyslně reprezentovanou nesrovnatelným rozsahem holocaustu, ale zároveň v něm vidí nejradikálnější manifestaci fašismu a v holocaustu nejvyhrocenější akt palingeneze.

Obdobně lze podle Griffina rozšířit termín fašismus i za běžně přijímaný mezíník, rok 1945. Pokouší se ho učinit relevantní i pro poválečné radikálně a extrémně pravicové skupiny (hovoří o post-fašistické epoše). Jeho snaha koresponduje s poznámkou Wolfganga Wippermanna k pádu velkých fašistických režimů: *...éra fašismu skončila – nikoli ale historie fašismu*.⁶ Pochyby o této tezi vyvolává nevyhraněná struktura malých „neo-fašistických“ hnutí, nepatrná podpora ve společnosti a některé další aspekty. Griffin se tyto pochybnosti pokouší překonat připodobněním fašismu k organismu, který prosperuje v závislosti na podmínkách prostředí,

3 Srovnej FREEDEN, Michael: *Ideologies and Political Theory. A Conceptual Approach*. Oxford University Press, Oxford 1996, s. 75–91.

4 GRIFFIN, Roger: *The Nature of Fascism*. Routledge, London 1993, s. 32 n. Griffinův koncept fašismu je podrobně rozveden tamtéž. Palingenetický mýtus a modernistické tendence fašismu jsou předmětem novější práce GRIFFIN, Roger: *Modernism and Fascism*. Palgrave, London 2007. Griffin není jediný, kdo význam moderny pro fašistické myšlení postřehl, intenzivně se tomuto ve svých pracích věnoval např. italský historik Emilio Gentile. Srovnej GENTILE, Emilio: *The Struggle for modernity. Nationalism, Futurism and Fascism*. Praeger Publisher, Westport 2004.

5 Nejčastější znění Griffinovy definice je *...politickou ideologií, jejíž mýtické jádro v jeho různých permutacích je palingenetická forma populistického ultranacionalismu*. GRIFFIN, Roger – LOH, Werner – UMLAND, Andrea (eds.): *Fascism Past and Present West and East...* Ibidem Verlag, Stuttgart, s. 41.

6 WIPPERMANN, Wolfgang: *Europäischer Faschismus im Vergleich, 1922–1982*. Suhrkamp, Frankfurt am Main 1983, s. 183. Nepřímo tím také polemizoval s Ernstem Noltem a jeho tvrzením o „éře fašismu“. Srovnej NOLTE, Ernst: *Faschismus ve své epoše*. Argo, Praha 1999.

v nichž se vyvíjí. Pokud se mu daří, dokáže z jeho jádra vyrůst silné politické hnutí (fašistická hnutí v meziválečném období s masovou základnou a okázalým politickým stylem). V opačném případě zůstávají fašistické amorfní skupiny na periférii politického a společenského života, často jen jako krátkodeché záblesky intelektuální revolty.

Jak už bývá u Griffinových textů zvykem, neopomněl zmínit ani kontroverzní „nový konsenzus“. Podle něj lze od poloviny devadesátých let zaznamenat rostoucí shodu angloamerických badatelů na podobě fašistického minima, jež bývá stále častěji definováno ideologií a v jehož centru se nacházejí různé varianty palingeneze.⁷ Konsenzus chápe velmi široce a zahrnuje do něj i řadu badatelů, kteří se proti němu jasně vymezují.⁸

Griffin pravděpodobně záměrně zvolil provokativnější tón diskuse. Ostře se hned ze začátku vymezil proti německým historikům, kterým poněkud neoprávněně podouvá nekomparativní přístup v historiografii. Jako odůvodněnější se jeví špatně skrývané rozhořčení nad přehlížením poznatků, jichž dosáhlo v posledních třech dekádách anglofonní bádání o fašismu. V návaznosti na to Griffin tvrdí, že trvalým handicapem německých historiků fašismu, s výjimkou Wolfganga Wippermanna, je absence vážné debaty o konceptu fašismu, která by přesahovala zastaralé marxistické paradigma či metahistorické úvahy Ernsta Nolteho a dokázala překonat sebestřednost německého diskursu o Třetí říši. Nutno podotknout, že vyzývavější tón hlavního článku se odrazil i v charakteru některých komentářů, jež občas přecházely téměř až do osobní roviny. Jako zcela zbytečné a kontraproduktivní se ukázaly například invektivy vůči Noltemu, a to i přesto, že je Griffin v odpovědi na první kolo diskuse uvedl na pravou míru. Griffinův pokus každopádně nepadl na příliš úrodnou půdu a většina německých historiků jeho snahy o prosazení konceptu fašismu z různých důvodů odmítla.

Věcná debata se vedla prakticky nad všemi podstatnými aspekty Griffinova pojetí fašismu.⁹ Řada příspěvků se pozastavovala už nad metodologickými východisky. Asi

7 Poprvé se o něm Griffin zmiňuje v edici sekundární literatury k teoriím fašismu. GRIFFIN, Roger (ed.): *International Fascism. Theories, Causes and the New Consensus*. Arnold Publisher, London 1998. Tvzení propracoval ve vlivném článku GRIFFIN, Roger: The Primacy of Culture. The Current Growth (or Manufacture) of Consensus within Fascist Studies. *The Journal of Contemporary History*, 2002, č. 1, s. 21–43. V současnosti dokonce hovoří o „nové vlně“ prací inspirovaných novým konsenzem, jejichž těžiště leží ve výzkumu fašistické ideologie. Srovnej prezentace k příspěvku Rogera Griffina předneseného na konferenci *Europe's Radical Right and World War II* v červnu 2009 na Alfried Krupp Wissenschaftskolleg; uveřejněno na http://rogergriffinblog.webs.com/Roger_Griffin-The_New_New_Consensus_on_Fascism.pdf (navštíveno 9. listopadu 2009). Poměrně pikantní je, že nový konsenzus zjevně splývá s Griffinovým pojetím fašismu.

8 Např. i Iana Kershawa, jehož koncept charismatického vůdcovství je podle Griffina s palingenetickou tezí plně kompatibilní. Kershaw sám přitom nevidí užitečnost aplikace fašismu při odhalování podstaty nacismu, ačkoli nevyklučuje, že umožňuje lépe pochopit některé momenty v jeho vývoji. Je důležité podotknout, že Kershaw pracuje se znalostí Griffinových prací. Srovnej KERSHAW, Ian: Hitler and Uniqueness of Nazism. *Journal of Contemporary History*, 2004, č. 2, s. 239–254.

9 Poměrně zřejmý je fakt, že někteří argumentovali čistě na základě hlavního článku bez podrobnější znalosti předešlých Griffinových prací. Ne všechny výhrady proto měly reálný základ v tom smyslu, že specifickým problémům se Griffin věnoval jinde.

nejsilnější ohlas měla abstraktní konstrukce konceptu fašismu (ideální typ). Tyto kontroverze lze docela dobře chápat jako jeden z dalších projevů napětí mezi empiriky a těmi badateli, kteří volí spíše teoreticky orientované přístupy.¹⁰ Několik komentářů se snažilo vznést i jiné námitky, například týkající se konkrétní adaptace ideálního typu.

Nejvíce energie ale jednotliví komentátoři věnovali konkrétnímu obsahu definice fašismu. Řada výtek je přitom nanejvýš relevantní. Silné výhrady zazněly vůči vágnosti, s jakou je definice formulována, respektive s jakou nedostatečností jsou vysvětleny klíčové termíny (revoluce, populismus apod.). Výsledkem je možnost její aplikace na velmi pestrrou škálu příkladů. V této souvislosti se může jevit jako poměrně důležitý pokus o doplnění fašistického minima tzv. fašistickou maticí (*fascist matrix*) v komentáři Rogera Eatwella.¹¹ Poměrně časté byly i námitky k ideologickému vymezení fašistického minima, respektive přeceňování palingenetického mýtu pro definici fašismu. Řada autorů poukazuje na nemenší důležitost prostředí, v němž fašismus působil i na různou motivaci lidí stát se fašisty. Obecně lze tyto konfliktní pozice označit za součást dlouhodobého sporu o to, zda je vhodnější poznávat fašismus v jeho esenci, nebo se ho snažit postihnout v kontextu prostředí.¹²

Pozoruhodná je ta část debaty, jež se dotýká aplikace konceptu fašismu na poválečná radikálně pravicová hnutí. Poměrně zářející skutečností je, že snaha Rogera Griffina se dočkala kategoricky odlišného přijetí od dvou pomyslných skupin badatelů zabývajících se obdobím před a po roce 1945. První skupina k tezi o možnosti zkoumat poválečnou radikální pravici v rámci konceptu palingenetického fašismu přistupovala často velmi skepticky a podmínila ho nejčastěji nutností podrobně diferencovat v čase. Často se v diskusi objevoval i správný postřeh o analogické možnosti prodloužit relevanci termínu fašismus před rok 1914 (například na četné *völkisch* skupiny, jež jsou dnes považovány za jednu z mnoha ideových inspirací fašismu). Naopak druhá skupina snahu s menšími výhradami poměrně nadšeně vítala. Dvojaký přístup vědecké komunity lze vnímat i v širším kontextu, jako pokus o navázání kontaktu mezi dvěma odlišnými vědeckými diskursy, které, s trochou nadsázky, odděluje pouze letopočet 1945. Zřejmě je jistá bezradnost v argumentaci historiků meziválečného období, jež se až na výjimky neopírá byť o elementární znalost standardních prací o radikální pravici. Tato izolace je zcela zjevně na škodu a navázání trvalého dialogu by mohlo výzkumu v mnoha ohledech prospět.

10 Je nezbytné podotknout, že Griffin odvodil ideální typ fašismu až po důkladném studiu jak primárních pramenů, tak samotných fašistických hnutí. Srovnej GRIFFIN, Roger (ed.). *Fascism*. Oxford University Press, Oxford 1995.

11 Eatwell tvrdí, že aby konstrukce fašistického minima nesklouzávala k přílišné abstrakci, měla by být doplněna o analýzu tří základních konceptů v myšlení jednotlivých fašistických hnutí – státu, národa a projektu nového člověka. Takto získanou soustavu významu nazývá Eatwell „fašistickou maticí“. Srovnej EATWELL, Roger: The Nature of 'Generic Fascism'. The 'Fascist Minimum' and the 'Fascist Matrix'. In: BACKES, U. (ed.), *Rechtsextreme Ideologien im 20. und 21. Jahrhundert*. Bohlau Verlag, Köln am Rhein 2003.

12 Jako Griffinův protipól bychom mohli chápat např. teze Roberta O. Paxtona, který programově odmítá pokusy o formulaci fašistického minima kvůli jeho statické povaze a izolovanosti od sociopolitického kontextu. Srovnej PAXTON, Robert O.: *Anatomie fašismu*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2007. Podobně MANN, Michael: *Fascists*. Cambridge University Press, Cambridge 2004.

Kategorického odmítnutí se dočkal Griffin poměrně zřídka, kromě negativní reakce německých historiků (Ernst Nolte, Bärbel Mauer a několik málo dalších.) nejsilněji z pera A. Jamese Gregora, jehož poněkud afektovaná reakce byla zcela nevynucená. Lze ale také podotknout, že ani Griffin nebyl ve svých odpovědích prost sžíravé ironie a k tématu někdy přistupoval až příliš osobně.

Závěrečná reakce Rogera Griffina, kde znovu zvažuje své pojetí fašismu v návaznosti na bouřlivou výměnu názorů, sice akcentuje některé kritiky a uvědomuje si kontroverznost určitých bodů, ale v zásadě původní stanovisko nemění. Navíc dokáže Griffin šikovnou argumentací většinu výhrad do jeho mezí naopak vtěsnat a neutralizovat je.

Shrnutí podobně komplexní debaty je zjevně nad možnosti recenze, přesto je i z letmého nastínění patrné, jak mimořádnou publikací recenzovaná kniha je.¹³ K tomu do značné míry přispívá už samotná její forma, která přesahuje běžný výstup z konference nebo jiné podobné formáty. Čtení desítek vzájemně provázaných kratších poznámek, sledování průběhu živé diskuse a konfrontace celé škály různých interpretací představuje skutečně nevšední intelektuální zážitek.

Čistě z praktického hlediska je právě mnohost prezentovaných přístupů a jasnost, s jakou jsou formulovány, neocenitelným zdrojem informací a inspirací pro jakýkoliv výzkum fašismu.

Knihu však lze nahlížet i obecněji, jako svědectví o současném stavu fašistických studií. V této souvislosti je zajímavé sledovat osud tvrzení o novém konsenzu. Mírná většina diskutujících se sice postavila proti jeho existenci, přesto se ne nepodstatná část k jeho „zásadám“ přihlásila či v jeho rámci uvažovala. Pokud ho tedy chápeme volněji, jako rostoucí blízkost přístupů, je bezesporu možné hovořit o jeho existenci.¹⁴ Přesto ale existují hluboké rozpory v mnoha tématech s fašismem spojených a i diskutovaný konsenzus je očividně jen jedním z mnoha proudů v debatě.

Publikace vytyčila i některé nové směry, kterými by se mohlo studium fašismu v budoucnu ubírat, zejména perspektivu rozšíření výzkumu fašismu mimo meziválečné období. Velkou výzvou se jeví i větší interdisciplinarita bádání a provázanost s dalšími společenskovědními obory. ♦ Ondřej Cinkajzl

13 Stranou pozornosti recenze zůstala separátní diskuse mezi Andreasem Umlandem a A. Jamesem Gregorem, která se vydělila v průběhu hlavní výměny názorů. Byla zařazena na závěr publikace a týká se otázky, zda byl Alexandr Dugin, sovětský ideolog eurasijismu, fašistou.

14 V tomto smyslu ho pojal Roger Griffin i ve své odpovědi na první kolo diskuse.